

МУХТАР ӘУЕЗОВ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІ

Халықаралық ғылыми-теориялық конференция
материалдары

Материалы
Международной научно-теоретической конференции

МУХТАР АУЭЗОВ И МИРОВАЯ ЛИТЕРАТУРА

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

МҰХТАР ӘУЕЗОВ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІ

Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары
(24-қыркүйек, 2010 жыл)

Материалы международной научно-теоретической конференции
(24-сентябрь, 2010 год)

МУХТАР АУЭЗОВ И МИРОВАЯ ЛИТЕРАТУРА

Қазақ университеті
Алматы, 2011

3. Сейітжанов, ф. з. д., профессор	
Тұрмағамбет – діни ағартушы.....	114
Ғ. Әнес, ф.з.к.	
Мәтінтану туралы бірер сөз.....	118
Ғ. Әнес, ф. з.к.	
Көне түркілік жазба тілдер және Махамбет хатының жазба тілдік сипаты..	124
С. Ержанова, ф.з.д., доцент	
« Көкірегімнің қуысынан бір тылсым жел соғады...».....	133
Қ. Қалиасқарұлы, ф. з. д., профессор, Н. Қабидашұлы, ізденуші	
Тауданбек ақын Қабанұлы.....	140
Д. Әлкебаева, ф. з. д. профессор	
Ұлы Абай сөз мәні туралы.....	156
М. Үмбетәев, ф. з. к., доцент	
Тілеміс Есболұлының «Жорықта» толғауы.....	159
А. Салқынбай, ф. з. д. профессор	
“Кеңістік” концепті немесе терең оймен тексеріп.....	166
М. Сабыр, ф. з. д. профессор	
Әбіш Кекілбаевтың тіл туралы толғаныстары.....	175
А. Мауленов, ф.з.к., доцент	
Аргы тектік мифтердің қайта жаңғыруы.....	177
Б. Қорғанбеков, ф.з.к., доцент	
Қожа Ахмет Ясауи хикметтері мен қазақ фольклорының байланысын зерттеудің өзектілігі.....	183
Н. Қамарова, ф.з.к., доцент	
Ақын жанының сырлы саздары.....	187
Г. Өзбекова, ф. з. к., доцент	
Мұқағали Мақатаев және қазақ әдебиеті.....	189
Р. Әбдіқұлова, ф. з. к., доцент	
Портрет телімдері.....	193
А. Таңжарықова, ф. з. к., доцент	
Көркем прозадағы этно-фольклорлық сарындардың өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі тағылымдық маңызы.....	198
А. Таңжарықова, ф. з. к., доцент	
Көркем прозадағы этно-фольклорлық негіздер.....	204
Б. Мұратбек, ф. з. к., доцент, С. Төлегенова, магистрант	
Жергілікті тіл ерекшеліктері және тілдік норма мәселесі.....	209
Ш. Рамазанова, аға оқытушы	
Ақын өлеңдеріндегі атамекен идеясы мен көріністері.....	215
К. Құсманова, ф.з.к., С. Симбаева, оқытушы	
Қазақ, ноғай халықтарындағы айтыс дәстүрі.....	222
А. Көшекөва, ф.з.к.	
«Ер Көкше» архаикалық эпосындағы ат бейнесі.....	225
Ш. Шортанбаев, аға оқытушы	
Қалихан Ысқақовтың «Тұйық» романы және кезең шындығының көркемдік шешімі.....	232

10 Афанасьев А.Н. Народные русские сказки, т. 1-3/ Подготовка текста, предисловие и примечание В.Я. Проппа. М., 1957.

11 Сказки М.М. Коргуева. Кн. I /Зап., вступ. статья и комм. А.Н. Нечаева. Петрозаводск, 1939. (Сказки Карельского Беломорья, I).

12 Зеленин Д.К. Культ онгонов в Сибири. М.: Л., 1936.

13 Абай-Гэсэр-хубун. Эпопея: Эхирит-булагатский вариант/ Подгот. текста, пер. и примеч. Хомонова М.П. Улан-Удэ: Изд-во АН СССР, 1964. Ч. II.

Ш. ШОРТАНБАЕВ,

аға оқытушы

Қалихан Ысқақовтың «Тұйық» романы және кезең шындығының көркемдік шешімі

«Тұйық» романында алыс Алтайдағы ауыл өмірі, ел басынан өткен сұрапыл кезеңдердің адам тағдырындағы таңбасы баяндалған. Шығарма ХХ ғасырдың жетпісінші жылдарының соңында жарық көрді. Араға жылдар салып барып, уақыт биігінен көз салғанда, романның көркемдік болмысы туралы тың пайымдаулардың да қажет екендігін сезіне түстік.

Қажымұрат – орталық тұлға. Қаламгер осы адамның бала кезден былайғы өмір соқпақтарын халықтың тағдыр-талайымен астастыра отырып, көркемдік шешімге тартуға мақсатты түрде барған. Тұтас бір дәуірдің қилы кезеңдерінде Қажымұрат та, оның араласқан жұрты, ағайын-туыс, ауылдастары да кәмпескенің бүлігің, ашаршылықтың ауыртпалығын, жаппай қуғынның қасірет-қайғысын, соғыс зардабын, бейбіт кезеңнің берекелі немесе бей-берекет шақтарын бастан өткерді. Өлмұрат, Зылиха, Захайыр, Қияқмұрт, Шәмшінұр, Трофим, Назым сынды сан алуан кейіпкерлердің бейнесі шығарма шырайын келтіргенмен, автор алдыңғы кезекке Қажымұрат – Зылиха өмірін өзек ете отырып, тұйық өмірдің құпиясын ашуға үңіледі. Бұл орайда автор дiттеген мақсатына жетті деп ойлаймыз.

Осы шығармадағы авторлық ұстаным тұрғысынан келгенде, Қалихан Ысқақ қай құбылысты да қаз-қалпында жеткізуді көздеген. Бүкпесіз, боямасыз, әсіре, әшекейсіз, тым бадырайтып немесе тым көлегейлеп жазу дейтін кеңестік кезең әдебиетінде белгілі бір шақтарда бел алған, бетбұрыс болған жазу тәсіліне, идеологияның ықпалы қалыптастырған қасаң шығармашылық үрдістен бойын аулақ салады.

Адам баласы табиғат аясында, күнделікті өмір ағысында ғұмыр кешіп жатады. Қаламгер Қалихан Ысқақтың шығармашылығындағы өзіндік сипаттың бірі – Алтай табиғатының жылдың әр мезгіліндегі алуан құбылған болмысын адам тіршілігі фонында ұдайы, үзбей алып отыру. «Қарағай басын сыңсытып қоныр баяу жел есті. Қарағай басынан үріккен бір топ ұзақ қайтып кеп қона алмай қара көк аспанда тандай қағып көп жүрді. Кең дүниенің астында үркердей ауыл бұйығып ұйқыға кеткен. Шам өшкенмен күресінің оты өшпепті. Күресіндегі өртеңнен көң иісі шалқыды. Көң иісінде де

көктемнің иісі бар еді. Бұл Қажымұрат пен Зылиханың көптен күткен үміті, көрейін деген алғашқы көктемі болатын...» деген үзіндіден қаламгердің адам бойындағы әралуан көңіл мезетін қоршаған орта үнімен, табиғат әуенімен шебер қиюластырып, кейіпкер характерін ашуда ілкімді пайдаланатынына тағы да бір көз жеткіздік.

Осы тұрғыда қаламгердің суреткерлік, өзіндік шеберлік қолтаңбасының мүмкіндік алымы оқушысын мойындатқан шығармашылық дара сипат. «Тұйық» романында да осы машық – шешуші шеберлік факторының бірі.

Қалихан Ысқақтың «Тұйық» романында қаламгердің ағыл-тегіл актарылып, аржақ-бержақты қымтап ой төккеннен гөрі қысып жазып отырып та талай кеңістікке алып шығатын өзіндік шеберлік тәсілі қанық.

Жазушы шығармасында соғыстың шалғайдағы ауыл, адам тағдырын соғып өткен сұрапыл екпіні тым табиғи сабақталған өмір оқиғалары аясында бар ауыр салмағымен барша киратып-бұзушы бұзық салдар, зардабымен шыншылдықпен жеткен.

Автор тарапынан қай сәт, қай оқиғаға да іш тарту, немесе қабылдамау, айыптау, араласа-құралас болып кетіп ой қозғау позициясы жоқ. Автор – бейтарап.

Бұл да шындалған шеберліктің бір дәйегі. Суық, салқын сабырмен баяндалған роман мазмұны тіршіліктің, дүние болмыстың қалыпты ағысымен баяу толқиды. Осы машықта шығармашылықтың өміршендік қуаты, таза көркемдік иірімдері – әлемдік әдебиеттің озық үлгілеріне иық тірестіруге қақылы шығарма жазу үрдісін қалыптастыру бағытындағы қаламгер Қалихан Ысқақтың жаңашыл бағдары.

Романда жазушы жазу тәсілінің тың мүмкіндіктерін тізгіндеуді мақсатты түрде көздеп отырады. Қайсыбір оқиғаларды шартты мәнде қабылдау да керектігі осындай, жазудың дәстүрлі, қалыпты арналарынан әдейі бұрылу мақсатты түрде бұзу үлгілерінде көрініс беріп жатады.

Шығармадағы белгілі бір өңір адамдарының ұзақ жылдар бойы орта қалыптастырған, табиғи жағдайлар, табиғат ортасы шындаған бітім-болмысы, тұтас тұлғасы да – Қалихан Ысқақтың қаламгерлік тұғырындағы мығым көркемдік тірек.

Бұл «Тұйық» романында баяндалатын өмір оқиғалары – қазан төңкерісіннен кейінгі ел өмірінің бағыты, соғыс жылдарындағы ауыр кезең, бұралаңы, тұйығы мол адам тағдыры. Бұл тұрғыда қазақ көркем прозасында, қазақ әдебиетінде ол өмірдің арғы-бергісі көркемдік өрістің тұғыры болған фактілер аз емес. Қалихан Ысқақтың жеке тұлға тағдыры астасқан белгілі бір дәуірдің қоғамдық даму бет алысын Қажымұрат өмірі арқылы, кеңестік кезең шығармаларының басым көпшілігіндегі жаңа қоғамдық құбылыстың артықшылықтарын әспеттей жазу машығынан бөлек үрдісте, тілі байланған, көзімен сөйлеп-ақ талай құбылысты үнсіз «айтып», рухани ықпалды тұлға мәнінде ашылған көркем бейнеде көтеру ұстанымы – қаламгерлік бағытындағы тағы бір елеулі қыры.

Қалихан Ысқақ осы романда қазақ қоғамында өткен ғасырдың соңғы кезеңінде бел ала бастаған рухани кембағалдық, ізгілік дағдарысы жайларын

таныс-бейтаныс кейіпкерлер арақатынасында көркемдік проблема деңгейіне көтеру үрдісінде де өзіндік шығармашылық пайым-концепциясын түзген. Бұл да – қаламгердің шығармашылық тұғырын негіздей түсер тіректің бірі.

«Елу жылда – ел жаңа» деген сөздің жаны бар. Әйтпегенде, қазақ айтпас еді. «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған» тіршілік ағысы тыныштық күйде. Бірақ қазақ баласының жан дүниесі беймәлім бір рухани жадаулыққа ұшыраған ба, қалай? Жазушы кеудесін ұрпақтың ертеңгі күйі тырналайды, тыншытпайды. Алаң көңіл, ұлт қамын ұрандатпай-ақ мазан бір күйде ойлау, қозғау – Қалихан Ысқақтың азаматтық позициясындағы бір сипат.

1 Ысқақов Қ. Қараорман. – Алматы: Өлке, 2005. – 368 бет.

П. БИСЕНБАЕВ,
аға оқытушы

«Жасауыл қырған» жырының нұсқалары

Н. Ахметбековтің «Жасауыл қырған» туындысы Кенесары бастаған ұлт-азаттық көтерілісінің бір кезеңінен алынып, ертеректе жазылғанымен автор оны кейінірек бірнеше рет өңдеп, түзеп отырған. Жыр нұсқаларындағы өзгешеліктер ақынның сол тақырыпқа саяси ахуал ыңғайына қарай қайта оралып, уақыт талабына орай қайта толықтырып, жетілдіре түскенін көрсетеді.

Наурызбай жасауылдары ауыл үстін басып жатқанда Жанғабыл би жолда болыпты дейді бастапқы нұсқада. Жылда ел жайлаудан көшкенде олардың артынан қонатын жеріне базар әкелетін оның әу бастағы салты көрінеді. Сонымен Жанғабыл айдалада бір күркенің жанына тоқтап көштің қай тұстан өткенін пысықтап сұрайды. Күркеде бір баламен бір шал бар екен, қария: «Біздерде сусын түгіл сауында жоқ, ылдифа түсіп кеткен ылғи малды» деп жауап қатады. Келіп тұрған Жанғабыл екенін білген соң ғана Кенесары жасауылдарының ел жұртын қамап жатқанын, зекет деп бар малын тонап алғанын айтады. Бұл хабарды естіген бойда Жанғабыл атқа қонады. Қасындағы серігімен күні-түні жол қатып еліне жетеді. Мұнда келгенін бір адамға сездірместен елінің үлкен-кіші азаматын түн ішінде жинап алады. Ауыл адамдары Жанғабылдың сөзіне ден қояды. Жанғабыл өңкей Көкжал қасқырға өз малын салып, шарасыз күйге түскен ағайындарының намысына тиіп қайрай түседі. Сөз соңында алаңсыз жүрген жасауылдарды он-оннан әр ауылға қонақ қылып, бірін қалдырмай бауыздап өлтіруге шақырады. Оларды «әбден алдап сыйлайық, әр ауыл өз қонағына қожа болсын, сөйтіп бір үлкен жұмыс тындырайық», – дейді.